

аспірантка кафедри АСПІН
Черкаського національного
університету ім. Б. Хмельницького
e-mail: doll912009@rambler.ru

СИСТЕМА КОНТРОЛЮ НАД СТВОРЕННЯМ ФІЛЬМІВ В УРСР 1950-х – 1960-х років

У статті подано характеристику системи державного контролю за кіновиробництвом 1950-х – 1960-х рр. Розглянуто процес створення фільмів, починаючи від написання сценарію, затвердження його, створення кошторису кінофільму, до підготовки та початку зйомки стрічки. Піднято питання цензури на екрані як моральної, так і політичної.

Ключові слова: кіновиробництво, державний контроль, цензура, інспекція, космополітизм.

Постановка проблеми

1950-ті – 1960-ті роки в історії українського кіно період великих злетів та падінь. У першу чергу це стосується збільшення кінопродукції, що випускалась в цей період. Стрічки, що виходили на великий екран були якісно нового зразка, як в технічному, так і в ідейному плані. Майстри всього радянського кіно, в цей період направляли свої зусилля на створення фільмів, які б задовольняли естетичні та інтелектуальні потреби глядача. У свою чергу, кіно може задокументувати реальність, але цей документ може бути фальсифікацією, яка виглядає як вірогідний документ. Звідси – така прискіпливість у ставленні до документів на екрані керівних органів держави. Поява нових поглядів на розвиток кіномистецтва призвело до тотального контролю над митцями кіно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

На сьогодні існує багато досліджень з історії українського кіно. Слід зазначити, що багато із них торкаються проблеми тотального контролю над кінопромисловістю різних періодів.

Так наприклад, в своєму науковому дослідженні «Повернення до коріння. Українське поетичне кіно» [1], Йоанна Левицька розглядає кіноіндустрію в контексті суспільно-політичного клімату 1960-х-1970-х років в Україні. Автор наголошує на тому, що кіно завжди є позначеним епохою в якій він був створений, у певному сенсі він завжди говорить про специфіку реальної дійсності, яка його породила.

Також, існує велика кількість досліджень цензури в мистецтві, зокрема книга та стаття Лариси Брюховецької про українську поетичну школу [2], [3]. Автор, розглядаючи історію радянського кіно періоду відлиги, дійшла до висновку, що державний контроль за репертуаром належав до кардинальних завдань Державного комітету з кінематографії. Не існувало жодної стрічки, яка б у своїй підготовці та написанні сценарію не пройшла прискіпливої перевірки відділом агітації та пропаганди.

Дослідження в «Центральному державному архіві громадських об'єднань України», де зберігаються документи Комітету по кінематографії при Раді міністрів УРСР, засвідчують – у цій галузі було розроблено цілу систему застережних заходів, спрямованих на те, аби на екрани не потрапило нічого протипоказаного партійній політиці та ідеології.

Виклад основного матеріалу

Радянське кіно завжди було дуже самотнє. Частково це пояснюється тим, що воно десятиліттями розвивалося в ізоляції від решти кінематографа. У середині Радянського Союзу вітчизняне кіно було неймовірно популярно, кіноіндустрія приносила чималий дохід державі. Проте, цілі жанри кіно в Радянському Союзі були заборонені цензурою, і допустимість художніх фільмів була вузька. Та й сам кінематограф виявився перед загрозою вимирання, тому що сталінська ідея «малюкартиння», а також боротьба з

космополітизмом (від цього постраждали найбільші режисери радянського кіно) привели до різкого скорочення кіновиробництва – до дев'яти фільмів на рік. Можна сказати, що ціла кіногалузь була відправлена на «полицю», а не тільки десяток заборонених стрічок 1945–1950 років (ще кілька картин призупинили на стадії виробництва).

З настанням нової епохи в історичному розвитку, закономірно розпочалась нова ера в історії кіно. Вивчення нових ознак сучасності, нових типових героїв, прагнення до якісно нового кута зору їх світобачення виникла потреба в нових художніх засобах. Так, Іван Корнієнко, зазначав, що кінематограф минулих десятиліть не в змозі був відобразити в повній мірі близько до дійсності сучасника тих часів [10]. Арсенал зображувальних засобів кіно поповнився можливостями широкого екрану, панорами, стереофонії, поліекрану. Збагачення зображувальної та звукової гамми кіно, використання різних форм зйомки, нове застосування внутрішнього монологу – розширило технічні можливості кінематографа, але перш всього особливості його художньої дійсності.

«Специфіка кіно» проявляється в тому, що кінематограф – за своєю природою, за властивими йому образними структурами – надзвичайно схильний до міфологізації, до розробки втілення міфологічних змістовно-образних моделей. Кінематограф, особливо той, що перебуває в залежності від всесильного замовника, продукує міфи, потрібні цьому замовнику. Зокрема, в часи СРСР кінематограф співвідносився з дійсністю тільки через сукупність державно-політичних ідеологем.

Інша справа, коли мова йде про рівень контролю з боку держави, і можливості існувати автономно. Тоталітарна система не залишала кінематографу шансів розвиватися самостійно.

Власне, державний контроль за репертуаром (поряд із виробництвом і показом) належав до кардинальних завдань Державного комітету з кінематографії. Існувала спеціальна інспекція контролю за кінорепертуаром – саме вона видавала кожному фільму дозвільне посвідчення встановленого зразка [3, 246].

Звичайно цензура цим не обмежувалася. Документи що зберігаються в «Центральному державному архіві вищих органів державної влади, органів державного управління» та «Центральному державному архіві громадських об'єднань України», зокрема у фонді комітету по кінематографії при Раді Міністрів УРСР, чітко засвідчують весь складний шлях затвердження кіносценарію, отримання кошторису, кіноплівки, жорсткий контроль над знімальним процесом та створенням фільму. У галузі кіновиробництва було розроблено розгалужену систему заходів, які не дозволяли потрапити на широкі екрани протипоказаному партійній політиці.

У кіно відомстві на всіх етапах творення фільму, починаючи з так званого тематичного планування, тяжів контроль – і над окремим митцем, і над студіями.

Наступний етап – писання і затвердження сценарію – був у полі зору багатьох інстанцій – художніх рад, колегій, комітетів, відділів і т.д. Сценарії проходили найсуворішу апробацію з погляду ідеологічного. Про посилений контроль над сценарієм свідчать документи ЦДАГО, зокрема, постанова ЦК КП України «Про окремі серйозні недоліки в організації виробництва кінофільмів на Київській кіностудії ім. О. П. Довженка» [5] «...Розробити заходи спрямовані на створення чіткої системи контролю за виробництвом фільмів, на покращення виховної роботи з творчими працівниками, особливо з творчою молоддю, на покращання фінансово-господарської діяльності студії з тим, щоб перекрити збитки, які утворились внаслідок невиходу на екран фільму «Криниця для спраглих» [5].

Згідно з цією постановою здійснювався систематичний контроль за кожним фільмом, який знаходиться у виробництві. Сценарно-редакційна колегія Головного комітету по кінематографії щонайменше тричі переглядала відзнятий матеріал по кожному фільму, надсилаючи студіям висновок із зауваженнями по матеріалу.

Сценарно-редакційній колегії Головного комітету по кінематографії було заборонено приймати літературні сценарії без режисерської експлікації фільму. У

практику роботи сценарно-редакційних колегій входило подання висновку не тільки по літературному, а й по режисерському сценарію з уважною перевіркою обґрунтованості обсягу експедиції та метражу майбутнього фільму.

Комітет брав на себе функцію запуску фільму у виробництво і затвердження кошторисів, позбавивши цього права студії [5].

Врешті-решт, після нескінченних митарств, обговорень, доопрацювань, яких зазнавала більшість фільмів та сценаріїв, позначених індивідуальною творчою манерою, настав час приймати готовий фільм. І на цьому етапі включалася найвища контролююча інстанція – ЦК КП України, яка домагалася повної ідеологічної благонадійності [2].

Значні виправлення фільмів провадяться в Москві, спеціально виділеною Міністерством культури СРСР групою керівних і творчих працівників. Часткові вирізки і вклейки здійснюються лише з дозволу і за вказівками відділу по контролю за кінорепертуаром Міністерства культури СРСР безпосередньо на місцях, під доглядом контролерів за репертуаром, які є при кожній конторі кінопрокату.

Розпорядження відділу по контролю за кінорепертуаром Міністерства культури СРСР щодо остаточного або тимчасового зняття фільмів з екрану, часткових виправлень і вирізок цілком стосується і до фільмів виробництва українських кіностудій, так як майже всі вони випущені на Союзний екран [6].

Група по контролю за репертуаром Головного комітету по кінофікації і кінопрокату Міністерства культури УРСР разом з Київською конторою кінопрокату лише за місяць переглянула 43 фільми, виробництва українських кіностудій і в 5-ти з них («Олександр Пархоменко», «В мирні дні», «Співа Україна», «Навіки з російським народом», та «Концерт майстрів українського мистецтва») виявили кадри, які в порядку контролю за кінорепертуаром повинні бути вилученими, про що повідомлено Міністерством культури Союзу РСР, для виправлення фільмокопій цих кінокартин по всіх конторах кінопрокату [7].

Цензурні відомства різних рівнів загалом утворювали доволі складну і часто сповнену суперечностей систему ідеологічної цензури. Доволі влучне визначення цієї системі дано у збірнику архівних документів «Кремлевский кинотеатр» [8]. «Радянське кіно опинилося на стику корпоративних інтересів і на перехресті культурної політики багатьох напівавтономних інститутів влади: центральної, місцевої, національних союзних республік, Червоної Армії й її політкерівництва, органів державної безпеки, цензурних відомств різних рівнів. Крім того, кінофільм як кінцевий продукт бюджетного і дорогого виробництва являв собою результат спільної праці кінодраматургів, які входили до Союзу радянських письменників, композиторів, операторів, акторів, і одночасно бухгалтерів, виробничих менеджерів, командирів кінопромисловості. У зв'язку з цим підтримувалися постійні контакти і проводилися нескінченні узгодження не тільки з підрозділами Агітпропу ЦК, але і з партійно-державними органами, зі структурами Комітету у справах мистецтв (як в центрі, так і на місцях), Спілками радянських письменників, композиторів» [8]. Таке твердження є правильним: не існувало якогось одного цензурного відомства, яке б відповідало за цензурування кінопродукції. Цензурні санкції щодо кіно могли застосовувати Політбюро ЦК ВКП(б), Головліт, Оргбюро ЦК ВКП(б), Відділ культурно-просвітницької роботи ЦК ВКП(б), спеціальні комісії ГУКФ (згодом ГУК) (це відомство входило до Комітету у справах мистецтв), а згодом Комітет у справах кінематографії, який створили ГУКу на зміну, трести республіканських кінематографій, Управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б).

Так, протягом 1965–1966 років на різних інстанціях обговорювався сценарій «Київські фрески» – яскравий зразок авторського кіно, але фільм поставити так і не дозволили. Аналогічне сталося із сценарієм «Інтермеццо» за однойменною новелою М. Коцюбинського, в якому предметом творчого дослідження стали стосунки Сергія Параджанова з владою.

Одним із фільмів, який потрапив під посилений нагляд внутрішньовідомчої цензури, був фільм Кіри Муратової «Короткі зустрічі» 1967 р. В одній із численних постанов Комітету з кінематографії, яка закликала кінематографістів «активно і вміло пропагувати комуністичні ідеали», наводилися факти порушення цих норм: «такі фільми Одеської кіностудії, як «Від снігу до снігу», «Короткі зустрічі» та інші, свідчать про недостатню вимогливість керівництва студій і Комітету з кінематографії до ідейного і художнього рівня створюваних кінотворів» [9].

Після цього фільму Кіра Муратова кілька років була в простой, і не випадково на спільному засіданні Комітету з кінематографії та Президії Спілки кінематографістів 27 червня 1968 року прозвучало питання, зафіксоване у протоколі: «Що буде робити Осика, чому Кіра Муратова іде в резерв? Не знаю як складуться стосунки з Параджановим. Ми боїмося за свої головні стратегічні теми. Таланти є, але стратегія передається в руки посередності» [9].

Висновки

Таким чином, підсумовуючи вище сказане, необхідно зазначити, що контроль за кіновиробництвом був надзвичайно прискіпливий. Це виражалось в різного роду перевірках і затвердженнях сценаріїв, заборона внесень авторських (режисерських) правок, обмеження бюджету фільмів. Кожний сценарій потрапляючи до кіностудії, прискіпливо перевірявся щодо ідейної благонадійності та вірності, коригувався декількома сценарними колегами. У свою чергу, це призвело до занепаду таких напрямів в кінематографі як авторське та поетичне кіно. І хоч, на думку, деяких дослідників школи поетичного та авторського кіно не існувало, все ж, не можна заперечити той факт, що фільми, покладені на полиці в 1950-х – 1960-х роках, як такі, що не мали вірної ідейної основи, були найцікавішими явищами українського кінематографу, найперспективнішими шляхами його розвитку.

Література

1. Левицька Й. Повернення до коріння. Українське поетичне кіно / Й. Левицька. – Київ : Задруга. – 2011. – 123 с.
2. Брюховецька Л. Українське кіно: тексти і контексти / Л. Брюховецька. – Київ : Глобус-Прес. – 2009. – 415 с.
3. Брюховецька Л. Арештовані фільми України. Цензура в українському кіно // Поетичне кіно: заборонена школа. – Київ, 2001. – С. 246–228.
4. Іванов С. Український художній фільм 60-х років // Поетичне кіно:заборонена школа. – Київ, 2001. – С. 229–243.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр 2975. – Арк. 209.
6. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 2975. – Арк. 211.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 345. – Арк. 70.
8. Кремлевский кинотеатр. 1928–1953 : документы. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН). 2005. – С. 10.
9. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 4754. – Оп. 1. – Арк. 86
10. Корнієнко І. С. Півстоліття українського радянського кіно: сторінки історії / І. С. Корнієнко. – Київ : Мистецтво, 1970. – 228 с.

References:

1. Levytska, Y. (2011). Returning to the roots. Ukrainian poetic cinema. *Zadruha* (in Ukr.)
2. Bryukhovetska, L. (2009). Ukrainian cinema: texts and contexts. *Globus-Pres* (in Ukr.)
3. Bryukhovetska, L. (2001). Arrested movies of Ukraine. Censorship in Ukrainian cinema. *Poetic cinema: prohibited school*. 246-228 (in Ukr.)
4. Ivanov, S. (2001). The Ukrainian movie of 1960. *Poetic cinema: prohibited school*. 229-243 (in Ukr.)
5. Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (CSAPO of Ukraine). F. 1. Op. 31. Case 2975. Pgs. 209.
6. CSAPO of Ukraine. F. 1. Op. 31. Case 2975. Pgs. 211 (in Ukr.)
7. CSAPO of Ukraine. F.1. Op. 31. Case 345. Pgs. 70 (in Ukr.)
8. Kremlin cinema. 1928–1953: Documents. (2005). *Russian Political Encyclopedia (RUSSPEN)*. 10 (in Russ.)
9. Central State Archives of Higher Authorities (CSAHA). F. 4754. Op. 1. P. 86 (in Ukr.)
10. Korniyenko, I. S. (1970). Half century of the Ukrainian Soviet cinema: chapters of history. *Mystetstvo*. (in Ukr.)

DZIUBENKO Yulia Viktorivna,

graduate student of the department of archeology and historical knowledge of special areas of Cherkasy National University B. Khmelnytsky

e-mail: doll912009@rambler.ru

**MOVIE – MAKING CONTROL SYSTEM IN
THE SOVIET UKRAINE OF 1950–1960**

The article contains description of the system of state control over the movie industry in the 1950s–1960s. Viewed the process of movie-making beginning from script writing, approving, creation of movie estimate, to the preparation and start recording tape.

With the advent of a new era in the historical development naturally started a new era in the history of movie. Learning new signs of modernity, new typical characters, the desire for a qualitatively new angle of view of the world needed a new artistic means.

Control over movie production was extremely meticulous. It is expressed in various reviews and approval of scripts, author (director) amendments introduced ban, limiting movie budget. Each script is getting into the studio, meticulously inspected on ideological loyalty and faith, corrected by several script boards.

In turn, it is led to a decline in such areas of motion picture as auteur and poetic cinematography. And though, in opinion of some researchers the schools of poetic and auteur cinematography did not exist yet, it can not deny the fact that the movies placed on a shelf in 1950–1960, as they did not have the correct ideological basis were the most interesting phenomena of the Ukrainian cinema, the most promising ways of its development.

It is raised the issue of censorship on the screen as a moral and political.

Keywords: *movie production, state control, censorship, inspection, cosmopolitanism.*

*Надійшла до редакції 01. 11. 2016
Затверджена до друку 20. 11. 2016*